

**P.J.Proudhon ve
P.Kropotkin:
Anarşist Bir
Düzende Ekonomi ve
Toplumsal
Organizasyon**

Ümmügülsüm Çavuş

17.06.2021

İçindekiler

Özet	3
Giriş	3
Proudhon: Karşılıklılık İlkesinin Özü . . .	5
Kropotkin'in Gelecek Toplumu Tasavvurunda Toplumsal Organizasyon . . .	11
Karşılılık ile Karşılıklı Yardımlaşma Arasında Bir Fark Var mı?	20
Sonuç	22

Özet

Anarşizm teorisi son iki yüzyılın en çok tartışılan siyaset teorileri arasındadır. Yaklaşık olarak aynı dönemlerde yaşamış Fransız ekonomist ve düşünür Pierre Joseph Proudhon'un karşılıklılık ve federalizm ilkeleri ile Rus düşünür Pyotr Kropotkin'in ortaya koyduğu karşılıklı yardım ve federalizm ilkeleri bu çalışmanın araştırma konusudur. Anarşizm teorisine önemli katkılarda bulunan bu iki düşünürün anarşist bir düzendeki ekonomik ve toplumsal organizasyonu hakkındaki fikirleri arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anarşizm, Karşılıklılık, Federalizm, Karşılıklı Yardım, Geleceğin Toplumu

Giriş

Siyaset bir yönetme sanatıdır. Toplumları, kaynakları, fikirleri, kısacası insana dair her şeyi yönetmeye yarayan bir bilimdir. Carl Schmitt'in deyişiyle ise: "*Siyaset kaderimizdir.*"¹ İyi siyasetin yapıldığı yerde yaşamlarımız iyiye, kötü siyasetin yapıldığı yerde ise yaşamlarımız kötüye gider. Geçmiş ve

---

¹ Schmitt, Carl, Siyasal Kavramı, Metis Yayınları, İstanbul 2006, s. 9-108.

geleceği siyaset tayin eder. Onun icadı insanlık uygarlığı için kaçınılmaz bir başlangıç olmuştur. Kimi uygarlıkların da sonunu getirmiştir. Siyaset güçlü bir kavramdır. Dođa içindeki zihnimiz ve bedenimiz ona ait gibidir. Bu yüzden özgürlüğümüz onun biçimine bağlıdır. İnsanlık uygarlığının devamı için siyaseti en “İyi” hale getirmek için çabalamak çoğu filozof tarafından büyük erdem olarak anılmıştır. Anarşizm teorisi de, diğer tüm siyaset bilimi teorileri gibi kendi “İyi” siyaset biçimini ilan etmiştir. Bu siyaset biçimine göre insanlar üzerinde bir yetke kabul edilemez bir şeydir. İnsan hiçbir baskı aracı olmadan özgür bir şekilde yaşamalıdır. Kendi “İyi” biçimini ilan eden anarşizm teorisinin ekonomik ve toplumsal organizasyon için ortaya koydukları iddialar bu çalışmanın konusu olacaktır. Bir teorisinin ekonomi bilimi için sunduğu fikirler, o teoriyi inşa edecek ve yaşatacak bir öneme sahiptir. Nitekim bir teoriyi anlamak onun ekonomi ve toplumsal organizasyon için ortaya koyduğu düşünceleri anlamaktan başlar. Anarşizm teorisi, siyaset bilimi içerisindeki en tartışmalı olan teorilerden biridir. İşte bu noktada anarşist teoriyi daha iyi kavrayabilmek için, teorisinin gelişmesine büyük katkıda bulunan Fransız ekonomist Pierre Joseph Proudhon’un karşılıklılık (mutuality) ve federalizm ilkesi ile Rus anarko-komünistlerden Pyotr Kropotkin’in karşılıklı yardımlaşma (mutual

aid) ve federalist nitelikteki gelecek toplumuna (future society) dair fikirleri incelenecektir. Birbirlerine yakın dönemlerde yaşayan bu iki teorisyen arasında bir karşılaştırma yapılarak, teorilerin özüne dair fikirler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Proudhon: Karşılıklılık İlkesinin Özü

Pierre Joseph Proudhon, yaşadığı yüzyıla ve sonraki yüzyıllara bıraktığı önemli fikirleriyle isminden söz ettiren önemli bir Fransız ekonomist ve siyaset teorisyenidir. Onun siyaset ve ekonomi alanındaki düşünceleri, ekonomik güçler kavramı etrafında gelişmiştir. Karşılıklılık (mutuality) altında topladığı ilkeler ise rekabet, kolektif güç, mülkiyet, dernek, işbölümü gibi eylemlerdir. Proudhon'a göre Fransız devrimi her ne kadar feodalizmi ortadan kaldırırsa da ekonomik güçleri organize etmede başarılı olamamıştır. Onun için mesele, ekonomik güçler arasındaki dengeleri yeniden yazmaktır ve bu dengeler toplumun her üyesinin katılımıyla sürdürülebilirdir. Fakat insanların keyfi davranışları emeğin değerini nasıl etkilerdi? Proudhon için emek keyfi iradeler için değil herkesin yararına olacak şekilde organize edil-

meli ve örgütlenmelidir. Aksi halde, yönlendirilmeyen emek bir kaosa sebebiyet verebilirdi. Ona göre siyasal otorite ekonomik organizasyonu sağlama hususunda başarısızdır. Bunun sebebi ise onun despotik ve gücü kötüye kullanma eğiliminde oluşudur.

Bireyselliği ön plana çıkararak anarşist düşünürlerden farklı olarak Proudhon, bazı yazarlarca organik anarşist olarak tanımlanır.² Ona göre anarşizm hükümetler olmadan kurulan sosyal bir düzendir. Fakat Proudhon, siyasal bir düzenden ziyade mevcut siyasi sisteme karşı bir ekonomik sistem kurma çabasına girmiştir. Onun hedefi yasaların azınlık ya da çoğunluk grupları tarafından belirlenmesi değil her yurttaş veya komün tarafından belirlenmesidir. Düşününün kurmuş olduğu ekonomik sistem siyasi merkezleşme yerine ekonomik merkezleşmeyi öne çıkarmaktadır. Proudhon'un zihnindeki ekonomik sistem, insan haklarına (Droit Humain) uygun ve gelişmekte olan sanayinin pratiğine dayanan yeni bir rejim olacaktır. Bu rejimin refahı evrensel olarak dağıtacağını iddia eden Proudhon, tasavvur ettiği ekonomik rejim sayesinde yurttaşların özgür olacağını vurgulamaktadır.

---

² William H. George Proudhon'u organik anarşist olarak tanımlayan düşünürlere örnek olarak verilebilir.

Théorie de La Propriété, Qu'est-ce que la propriété ? ve Du Principe Fédératif isimli eserlerinde, sözleşme yoluyla, öz yönetime dayalı (self-government) ve hükümete bir toplumda ortaya çıkan ticaret ilişkilerinin sosyal kontrole dayandığını iddia eden Proudhon, doğal değişim yani mutuality – karşılıklılık ilkesini ortaya atar. Karşılıklılık, özgürlük ve düzen arasındaki bir sentezi ifade eder. Bu sentezin özel mülkiyet ile kolektif mülkiyet düşüncelerinin bir sentezi olduğu söylenebilir. Proudhon'a göre böylesi bir düzenin gerçekleşebilmesi için gerekli olan en önemli husus mülkiyet haklarının adil ve eşit bir şekilde yurttaşlara teslim edilmesidir.³

Bir anarşist düşünür olarak Proudhon, diğer anarşizm taraftarları gibi hükümetleri yerinden edecek bir devrimi değil, toplumların yönlerini değiştirecek evrimlere inanmaktadır. Eserlerinde mülkiyetin hırsızlık olduğunu iddia eden bir düşünürün, özel ve kolektif mülkiyeti nasıl tanımladığını bilmek büyük önem arz eder. Örneğin Proudhon, “*Qu'est-ce que la propriété ?*” adlı kitabının ikinci bölümünde özel mülkiyetin korunmasını sağlayan yasalara tepkisini şu ifadelerle anlatır:

---

³ Pierre-Joseph Proudhon. “What Is Property? : An Inquiry Into The Principle of Right and of Government”,1890, p.141-142.

*“The Roman law defined property as the right to use and abuse one’s own within the limits of the law—jus utendi et abutendi re sua, quatenus juris ratio patitur. A justification of the word ABUSE has been attempted, on the ground that it signifies, not senseless and immoral abuse, but only absolute domain. Vain distinction! invented as an excuse for property, and powerless against the frenzy of possession, which it neither prevents nor represses.”*⁴

Yaklaşık yirmi bir yıl sonra, 1861 yılında yayınladığı *Du Principe Fédératif* isimli kitabında toplumsal kontrol için bir temel olabilecek federalizm ilkesini dünyaya tanıtmıştır. O dönemde Fransa’nın İtalya ile ilgili sorunları, onu bu ilkeyi ortaya atmasında etkili olmuştur. Bu haliyle, federalizm ilkesi hem pratik hem de siyasal niteliktedir. Hiç şüphesiz bugün federalizm denildiğinde aklımıza gelen tanımlarla, Proudhon’un ortaya koyduğu federalist ilke

---

⁴ Pierre-Joseph Proudhon. “What Is Property? : An Inquiry Into The Principle of Right and of Government”,1890, p.141-142. / Ümmügülsüm Çavuş, Türkçe Çevirisi: “Roma hukuku, kanunun sınırları içinde kişinin kendi mülkiyetini kullanma ve kötüye kullanma hakkı olarak tanımladı – jus utendi et abutendi re sua, quatenus juris ratio patitur. Kötüye kullanma kelimesi anlamsız ve ahlaki olmayan kötüye kullanımı değil, yalnızca mutlak mülkiyet alanını ifade ettiği gerekçesiyle meşrulaştırılmaya çalışıldı. Beyhude ayırım! mülkiyet için bir bahane olarak icat edildi ve mülkiyet çılgınlığına karşı güçsüz, ne engelliyor ne de bastırıyor.”

arasında farklılıklar bulunmaktadır. Düşünürün gözünde federalizm özgürlük ve otoritenin barışmasını ya da uzlaşmasını ifade etmektedir:

*“...une convention par laquelle un ou plusieurs chefs de famille, une ou plusieurs communes, un ou plusieurs groupes de communes ou Etats, s’obligent réciproquement et également les uns envers les autres pour un ou plusieurs objets particuliers, dont la charge incombe spécialement alors et exclusivement aux délégués de la fédération.”*⁵

Esasta Proudhon’un federasyon ile ilgili yapmış olduğu bu tanım, Rousseau’nunki gibi siyasal değil ekonomik bir sözleşme niteliğindedir. Bu sözleşmede karşılıklılık ilkesi ile toplumun fertleri arasındaki ilişkiler belirlenir. Yazar yukarıdaki ifadesine dipnot olarak Rousseau’nun toplum sözleşmesi ile kendisinin sunmuş olduğu sözleşme arasında bir karşılaştırma yapma gereği duymuştur. Rousseau’nun toplum sözleşmesini gerçek olmayan kurgusal bir hipotez olarak değerlendirirken, federalizm teorisinin

---

⁵ Pierre-Joseph Proudhon. “Du Principe fédératif”, 1863, p.67 / Ümmügülsüm Çavuş, Türkçe Çeviri: ‘...anlaşmaya göre, bir veya birden fazla aile reisinin, bir veya daha fazla topluluğun, bir veya daha fazla topluluk gruplarının veya devletlerin, sorumluluğu özellikle ve sadece federasyon delegelerine düşen bir veya birden fazla belirli nesnelere için karşılıklı olarak birbirlerini zorunlu kılarlar.’

daha gerçekçi olduğunu belirtir. *Du Principe Fédératif* isimli eserinde federasyon ilkesi ile ilgili sunduğu ifadeler onun böylesi bir toplumsal ekonomik düzenin temellerinin ne olduğunu açıkça ortaya koyar:

“Ce qui fait l’essence est le caractère du contrat fédératif (...) c’est que dans ce système les contractants, chefs de famille, communes, cantons, provinces ou Etats, non seulement s’obligent “synallagmatiquement”⁶ et commutativement les uns envers les autres, mais ils se réservent individuellement, en formant le pacte, plus de droits, de liberté, d’autorité, de propriété, qu’ils n’en abandonnent (...).”⁷

Proudhon’a göre federalist bir düzende aşırı otorite ve keyfi düzenlemelere yer yoktur. Emeğin egemenliği vardır. Toplumun her noktasında (okullarda, ticaret şirketlerinde, tarlalarda, parlamentoda) siyasal demokrasi yerine endüstriyel bir demokrasiyi öne çıkarmaktadır. Proudhon’un

---

⁶ synallagmatiquement: iki tarafı da bağlayıcı hükümlerle taahhüt altına sokan sözleşme.

⁷ Pierre-Joseph Proudhon. “Du Principe fédératif”, 1863, p.68. / Ümmügülüm Çavuş, Türkçe Çeviri: “Özü oluşturan unsur federatif sözleşmenin niteliğidir(...)bu sistemde, müteahhitler, aile reisleri, topluluklar, kantonlar, bölgeler veya Devletler, birbirlerini yalnızca sinallagmatik ve değişmeli olarak zorunlu kılmakla kalmayıp, aynı zamanda vazgeçemedikleri daha fazla hak, yetki ve mülk kapsamında bir anlaşma oluşturarak kendilerini bireysel olarak muhafaza ediyorlar.”

federalizm anlayışı bize onun karşılıklılık ilkesini anlamamızı sağlar. Karşılıklılık ilkesi bir kez siyasal alana uygulandığında federalizme dönüşür. Kısaca bu iki formül Proudhon'un ekonomik ve siyasal devrim için sunmuş olduğu formüllerdir.

Kropotkin'in Gelecek Toplumu Tasavvurunda Toplumsal Organizasyon

Bir devrim sonrasında oluşacak olan gelecek toplumunun (future society) sosyal, siyasi ve ekonomik düzeni üzerine düşünen Pyotr Kropotkin, geleceğin topluluklarının esas ilkelerini eşitlik, dayanışma ve özgürlük üzerine bina etmiştir. Kropotkin'e göre bu, özel üretim araçlarının ortak mülkiyete dönüştürülmesi ve mevcut siyasal sistemin kaldırılarak bağımsız ve özgür toplumların kurulmasıyla mümkün olabilirdi. Pozitif bilim teorilerinden etkilenen Kropotkin, insanlar arasında karşılıklı yardımlaşma (mutual aid) konusundaki düşüncelerini 1902 yılında nihayet kitaba çevirebilmiş makaleleri ile formüle etmiştir. Eflatun'un deyimine yakın ifadelerle Kropotkin, insanın içinde bulunduğu sosyal yapıları koruyan ve işbirliği yapma güdüsüne sahip bir sosyal hayvan ol-

duğunu savunmaktadır. Hatta öyle ki düşünür, basıkcı güçler ve acımasız savaşların insanın içindeki dayanışma ve yardımlaşma duygusunu köreltmediğini iddia etmiştir.

Pyotr Kropotkin bir anarko-komünisttir. Anarşist komünizm Godwin'in ifadesiyle: "devletsiz toplum fikri bütün doğal ve sosyal zenginliğin toplumsal sahipliğini ve üreticilerin hür işbirliği ile ekonomik hayatın devam ettirildiğini varsaymaktadır. O, bu düşünce ile daha sonraki anarşist komünizmin gerçek kurucusu olmuştur" (Rocker 1994:13). Kropotkin gibi diğer anarşistler temel ilkeleri ortak mülkiyet, ademi merkezîyetçilik ve kendi kendini yönetim olan bir anarko-komünizm formu geliştirmiştir.⁸ Kropotkin'in kafasında kurduğu anarşist ve aynı zamanda komünist toplumlar, karşılıklı yardımlaşma ilkesi etrafında çeşitli işbirlikleri yaparak özgür bir yaşam sürebilirlerdi. Denilebilir ki, ekonomik ve siyasal özgürlük Kropotkin'in düşüncelerinin ana hedefleridir. Pyotr Kropotkin'in ideal toplumunda örgütlenme, üretim ve tüketim için insanlar federe gruplar halinde olmalıdır. 1902 yılında yayınladığı *Memoirs of A Revolutionary* adlı kitabında düşüncelerini daha geniş olarak ele almıştır:

---

⁸ Çuhadar, Cengiz . "Anarşizm Düşüncesindeki Farklılıklar". Dini Araştırmalar 16 / 43 (16-12-2013) (December 2013): 112-114

“A society of equals, who will not be compelled to sell their hands and brains to those who chose to employ them in a haphazard way. But who will be able to apply their knowledge and capacities to production in an organization so constructed as to combine all the efforts for producing the greatest sum possible of well-being for all, while full, free scope will be left every individual initiative. This society will be composed of a multitude of associations, federated for all purposes which require federation [...] communes for consumption, making provisions for dwellings, gas works, supplies of food, sanitary arrangements, etc. There will be full freedom for the development of new forms of production, invention and organization; individual initiative will be encouraged and the tendency towards uniformity and centralization will be discouraged. Moreover, the society will not be crystallized into certain unchangeable forms, but will continually modify its aspects, because it will be a living, evolving organism; no need of government will be felt, because free agreements and federation take its place.”⁹

---

⁹ P. Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionary* (New York: Dover Publications, 1971): p.398-399. / Ümmügülsüm Çavuş, Türkçe Çeviri: “Kendilerini keyfi bir şekilde kullanmayı seçenlere ellerini ve beyinlerini satmaya mecbur kalmayacak bir eşitler toplumu. Ancak, herkes için mümkün olan en büyük toplam refahı

Peki Kropotkin'in ideallerinin gerçekleşeceği gelecek toplumlar nasıl gelecek idi? Proudhon gibi zamanla evrimleşerek mi yoksa ani bir devrimle mi? Kropotkin, yeni gelecek toplumun bir devrim sonrası gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Esasta onun bu düşüncesinin arkasındaki nedenler oldukça basit gerçekliklere dayanmaktadır. Gücü elinde bulunduranların bundan kolay kolay vazgeçmeyecekleri gerçeği. Pyotr Kropotkin, Karl Marks'ın aksine, devrimin çoğunlukla işçi sınıfının değil, çiftçilerin oynayacağı büyük rol ile gerçekleşeceğini öne sürmekteydi.¹⁰ Devrim, belirli bir sınıfın üyeleriyle

---

üretmeye yönelik tüm çabaları birleştirecek şekilde inşa edilmiş bir organizasyonda, bilgi ve kapasitelerini üretime uygulayabilecek, buna karşın her bir bireysel inisiyatifte tam, serbest kapsam bırakılacaktır. Bu toplum, federasyonu gerektiren tüm amaçlar için federe olan çok sayıda dernekten oluşacaktır [...] tüketim için komünler, konutlar, petrol işleri, gıda tedariki, sıhhi düzenlemeler vb. Yeni üretim, buluş ve organizasyon biçimlerinin geliştirilmesi için tam özgürlük olacak; bireysel inisiyatif teşvik edilecek ve tekdüzelik ve merkezileşme eğilimi hayal kırıklığına uğrattırılacaktır. Dahası, toplum belirli değişmez biçimlerde kristalize (kırılgan) olmayacak, ancak sürekli olarak yönlerini değiştirecektir, çünkü yaşayan, gelişen bir organizma olacaktır; hükümete ihtiyaç hissedilmeyecek çünkü özgür anlaşmalar ve federasyon onun yerini almaktadır.”

¹⁰ P. Kropotkin, The Conquest of Bread, G. P. Putnam's Sons, New York and London, 1906, Chapter XVII.

değil, toplumun genelinin katıldığı kitlesel nitelikte bir devrim olacaktı.

Kropotkin'e göre devrimci aktivistler toplumun genelinin refahını amaç edinmeliydiler. Zaten onun iddiası zenginliğin tüm topluma ait olduğu yönündeydi. Üretim araçları ve mülklerin kamulaştırılarak servetin topluma paylaşılması refaha sahip olma hakkı için (the rights to welfare) büyük bir önem arz etmekteydi. Devrimden sonra ekonomi bilimi, üretime dayalı servet edinme amacını taşıyan geleneksel halinden ayrılarak tüm insanların ihtiyaçlarını karşılayan bir bilim haline gelecekti. İlk önce insanların ihtiyaçları incelenecek, daha sonra ise bu ihtiyaçları sağlamanın araçları bulanacaktı. Nihayetinde ekonomi, insanın ihtiyaçlarını ve bunları asgari bir insan enerjisiyle sağlayabilmenin yollarını araştıran bir bilim haline gelecekti.

Kropotkin, ekonomik krizlere fazla üretimin ve kaynakların yanlış dağıtılmasının neden olduğunu düşünmektedir. Kropotkin'in düşüncelerindeki gelecek toplumunda, kapitalizmi ve özel mülkiyet ilkelerini yeniden yaratan ücret sistemi ortadan kaldırılarak yerine ödül sistemi getirilecektir. Düşünüğe göre, ihtiyaçlara göre ödüllendirme ve kabiliyete göre üretim yeni bir ilke olarak benimsenebilirdi. Pyotr Kropotkin'in ödüllendirme sistemi hakkındaki düşünceleri her ne kadar iş-

çileri teşvik eden bir yöntem olarak görülse de o, ücret teşviki olmadan işçilerin çalışmayacağı fikrini öne süren teorileri reddetmiştir. Böylece fikirleri Bakunin'den ayrılmaktadır. Bilindiği üzere Bakunin'in iddia ettiği devrimden sonraki düzende insanlar, çalışmalarına göre ödüllendirileceklerdir.¹¹ Pyotr Kropotkin bu iddiaya karşı çıkar çünkü her bir bireyin çalışma süresinin ya da çalışmalarının topluma katkılarını denetlemek ve değerlendirmek zor olacaktır. *Ekmeğin Fethi* adlı eserinde Pyotr Kropotkin, ücret konusunu kapsamlı bir şekilde ele alarak, adil bir şekilde ödüllendirmenin tek bir yol ile mümkün olacağını savunmuştur. Bu yol "*bireyin yaşam ve refah hakkı*" ilkesine göre kişinin ihtiyaçlarını ölçüt olarak kullanmaktır. Aslında Kropotkin, çalışmanın zorlama olmaksızın gerçekleşeceğine ve insanların yaptığı işlerden ve hobilerinden tatmin olacaklarını düşünmektedir. Böylece bireylerin topluma olan kendiliğinden katkıları artacaktır ve teşvik sistemine artık ihtiyaç kalmayacaktır.

Peki insanlar hangi alanda çalışacaklarına kendileri mi karar verecektir? Bu her bir bireyin bir alanda uzman olmasını mı gerektirecektir? Kropotkin'in her iki soruya cevabı evet'tir. Düşünüre göre

---

¹¹ P. Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops Tomorrow* (London: George Allen and Unwin, 1974):p.152.

uzmanlaşma, insanların genel bir eğitim aldıktan sonra ilgi ve yeteneği doğrultusunda yöneleceği bir şeydir. Ayrıca onun fikirleri, devrimden sonraki anarko-komünist düzende iş bölümü çağı sona erecek ve endüstri ve tarım bütünleşerek çiftçi ile teknisyenin artık tek bir kişi içinde birleşeceği yönündedir. Teknoloji ve makinelerin gelecek toplumdaki yeri Kropotkin için önemlidir. Teknolojik gelişmeler üretim alanının ötesinde insani ve ekonomik faaliyetlerin tamamında etkisini gösterecek unsurlardır.¹² Ayrıca teknolojik araçlar ve makineler kuruldukları topluluklara ait olacaktır. Bunun yanı sıra Kropotkin tarımın sanayi işletmelerine entegre edilmesini önermektedir. Çünkü düşünüre göre kolektif üretim sanayiye olduğu kadar tarım için de faydalıdır. Kropotkin, kolektif çiftliklerde çalışmanın keyifli ve aynı zamanda verimli olacağına inanmaktadır.

Günümüzde fiziksel olarak saatlerce çalışmak zorunda kalanların payına pek düşmeyen, düşmesi de beklemeyen entelektüel işi Kropotkin fiziksel işle birbine entegre etmeyi önermektedir:

“Where each individual is a producer of both manual and intellectual work; where each able-bodied

---

¹² P. Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops Tomorrow* (London: George Allen and Unwin, 1974):p.152.

human being is a worker and where each worker works both in the field and the industrial workshop; where every aggregation of individuals, large enough to dispose of a certain variety of natural resources, produces and itself consumes most of its own agricultural and manufactured produce [...] Every nation with its farmers and industrialists, every person who works in agriculture or industry and combines his scientific know-how and skills, will create an ideal and cultured nation."¹³

Pyotr Kropotkin'in tasavvur ettiği böylesi bir toplum düzeninde bilimin üretildiği enstitüler ufak bir akademisyen grubunu değil, el işçiliğinde de yetenekli olan bilim insanlarını, fabrika işçilerini, araştırmacıları ve çiftçileri de içerecektir.¹⁴

---

¹³ P. Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionary* (New York: Dover Publications, 1971): p.27. / Ümmügülsüm Çavuş, Türkçe Çeviri: "Her bir bireyin hem bedensel hem de entelektüel çalışmanın bir üreticisi olduğu; her sağlıklı insanın bir işçi olduğu ve her işçinin hem sahada hem de endüstriyel atölyede çalıştığı yerlerde; yeterince büyük olan belirli çeşitlilikteki doğal kaynaklardan tasarruf etmek için her birey topluluğunun kendi tarımsal ve imal edilmiş ürünlerinin çoğunu ürettiği ve tükettiği yer[...] Çiftçileri ve sanayicileri ile her millet, tarımda ya da sanayide çalışan, bilimsel bilgi ve becerilerini birleştiren her insan, ideal ve kültürlü bir millet yaratacaktır."

¹⁴ P. Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionary* (New York: Dover Publications, 1971): p.169-170.

Kropotkin'e göre gelecek toplumdaki çalışma zevkli ve çekici hale getirilmelidir. Dahası çalışmak, insanın ufkunu genişletmelidir ve kendi karakterini ve yaratıcılığını ortaya çıkarmasına yardımcı olmalıdır. Ona göre özgür bir toplumun yegane temeli budur. Devrimden sonra iş yerleri havadar ve hijyenik ortamlara dönüştürülmelidir. Bu sayede insanlar çalışırken daha verimli ve üretken olacaklardır. Kropotkin'in bir başka varsayımı ise çalışma zamanı ile ilgili olmuştur. Düşünür, toplumun her üyesinin çalışıp ürettiği bir düzende kısa bir süre sonra insanların yalnızca yarım gün çalışmalarının yeterli olabileceğini, böylece diğer kalan zamanlarını boş zaman olarak değerlendirebileceklerini öne sürmüştür.

Toplumsal organizasyonun olmazsa olmazı hiç şüphesiz eğitimidir. Eğitim, bir toplumun siyasal, ekonomik ve sosyal evrelerini etkilemede en önemli araçlar arasındadır. Kropotkin, devrim sonrasında her insanın toplumsal meselelerle başa çıkmasını sağlayacak, bilim ve sanatın da içinde olduğu kapsamlı bir eğitim almasının gerekliliğinden bahsetmiştir. Düşünüre göre, gençler hümanistik, sosyal ve bilim odaklı bir eğitim alarak yaşadığı dünyayı anlayabilecek ve üretim sürecine kolayca

katılabileceklerdir.¹⁵ Ayrıca belirtmelidir ki, Pyotr Kropotkin'in gelecek toplumunda insanlar işbirliği içerisinde üretime katılırken bireysel olarak özgür olmalıydılar. Yani bireyin üretime katılması için üzerinde hiçbir baskı ya da tahakküm kurulmamalıydı. Çünkü seçme hakkı da bireysel özgürlüğün alanına girmektedir.

Karşılıklı ile Karşılıklı Yardımlaşma Arasında Bir Fark Var mı?

Kendisini anarşist olarak tanımlayan ilk kişi olan Fransız ekonomist Pierre Joseph Proudhon ile anarko-komünizm üzerine teoriler yazan Rus düşünür Pyotr Kropotkin'in anarşist bir düzendeki ekonomi ve toplumsal organizasyon hakkındaki fikirleri yukarıda incelenmiştir. Her iki düşünürün formülasyonunda da bireylerin ve böylece toplumların özgürlüğü esastır. Denilebilir ki, hem Proudhon hem de Kropotkin teorilerinde federatif bir topluma işaret edilmektedir. Fakat düşünürlerin benzer kavramlara ilişkin iddiaları farklı biçimlerde yer

---

¹⁵ P. Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops Tomorrow* (London: George Allen and Unwin, 1974):p.169-187.

alır. Örneğin, P.J.Proudhon, karşılıklılık ilkesini (mutuality) özel mülkiyet ile kolektif mülkiyetin bir sentezi olarak ortaya atmıştır. Fakat Kropotkin'in düşüncelerindeki gelecek toplumuda özel mülkiyete yer yoktur. Ona göre her şey mülksüzleştirilmeli yani ortak mülkiyet haline getirilmez. Diğer taraftan, Proudhon'un ortaya koymuş olduğu federalizm ilkesi özgürlük ve otoritenin bir arada sorunsuz ilerlemesine dayalı iken Kropotkin'in federalist bir düzen içindeki geleceğin toplumu tasavvuru yalnızca kolektif kararların alınacağı ve uygulanacağı bir nizamı vurgulamaktadır. Dahası, Kropotkin'in formüle ettiği toplumun üzerinde hiçbir otorite bulunmamaktadır. İki düşünür arasındaki bir başka farklılık zihinlerindeki ideal toplumların ortaya çıkış şekli noktasında yer alır. Örneğin, Proudhon Fransız Devrimi'nin sonuçlarını öne sürerek değişimin devrim ile olmayacağına ikna olmuştur. Onun için değişim zaman içerisinde evrim ile gerçekleşecektir. Pierre Joseph Proudhon'un aksine Pyotr Kropotkin ideal topluma yani gelecek topluma ancak ani bir devrimle ulaşılabileceğine inanır ve devrimin hemen sonrasında olacaklar için planlar hazırlar. Sonuç olarak, düşünürlerin ortaya attığı fikirler kelime kökü olarak birbirlerine benzeselerde her iki teoride de farklılıklar bulunmaktadır. Fakat unutulmamalı-

dır ki, her iki fikir insanının düşünceleri özgür ve tahakkümsüz bir toplum özlemi etrafında birleşir.

Sonuç

Bir siyaset teorisi olarak anarşizm, bazen gerçekçi ve bazende ütopyik düşünceler zeminine oturulurken, arzu edilen düzen biçiminin tüm insanlar için ve tüm koşullar altında (farklı zihniyet, ahlak anlayışı, kültür ve dil unsuru) uygulamada nasıl gerçekleşeceği konusu hala tartışılan bir teori niteliğindedir. Proudhon ve Kropotkin'in anarşist bir toplum düzenine dair fikir ve iddialarını mercek altına alan bu çalışma iki farklı teorisyenin ekonomik ve toplumsal organizasyon hususlarında ortaya koydukları ilkelere ayrı ayrı ele almıştır. Bunun yanı sıra, iki düşünürün formülasyonları arasında karşılaştırma yapılarak benzer kavramlar arasındaki farklı anlayış ve ifadelere açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Özgürlük fikri çerçevesinde birleşen anarşizm teorisi tüm toplumlar için "İyi" siyaset biçiminin kendisi olduğunu öne sürmektedir. Teori her insanın özgürlüğü için onurlu bir başkaldırıya cesaret ederken, binlerce yıllık geçmiş tecrübesi olan farklı toplumların her biri için uygulanabilir reçeteler sunamamaktadır. Çünkü özgürlük kavramı herkes için farklı bir tecrübe niteliğindedir.

İnsanlar özgür olmayı sabit kurallar yoluyla öğrenemezler. İki düşünürde tasavvur ettikleri düzene insanların peşinen razı olacaklarını düşünmektedirler. Proudhon ve Kropotkin'in ifadelerinden anlaşılan, insanların özgürlükleri için yapmayacakları hiçbir şeyin olmamasıdır. Peki insanlar gerçekten özgür olmak mı istiyorlar? Herkesle eşit olmak, her şeye ama hiçbir şeye sahip olma fikri onları gerçekten mutlu edecek yada özgürleştirecek midir? Bu sorulara bir cevap bulmak zordur. Çünkü sorun özgürleşmek değil, insanların özgürlük üzerine düşünmemeleri ve artık onu arzu etmemeleridir. Bilinmelidir ki, eğer bir devrim olacaksa bu ilk önce insanların zihinlerinde gerçekleşmelidir. Ancak bunu başardıktan sonra insanlar dayanışma içerisinde yaşamaya dair bir umut besleyebilirler. Özgürlüğü arzulamama sorunu siyaset ya da ekonomi ile ilişkili ise, bu arzuyu unutturan tüm unsurların hepsi ortadan kaldırılmalıdır. Bunun anlamı devlet otoritesini ortadan kaldırmak ya da bir devrimle farklı bir ekonomik sistem altında yaşamaya başlamak değildir. Nitekim, bilinen tarihin en başından beri insan köleliği icat etmiş bir varlıktır. İlginç olan aynı varlığın sanat ve müziği de icat etmiş olmasıdır. Anarşist teori, her ne kadar pratikte uygulanabileceğini ispat etmiş olsa da, köleliği icat eden insan ile sanat ve müziği icat eden insan çeşitlerini bir arada ve özgür bir şekilde yaşatmaya ya-

rayacak sürdürülebilir siyasi ve ekonomik reçeteler ortaya koyma hususunda henüz yeterli değildir.

Anarşist Kütüphane

Ümmügülsüm Çavuş
P.J.Proudhon ve P.Kropotkin: Anarşist Bir
Düzende Ekonomi ve Toplumsal Organizasyon
17.06.2021

30.07.2021 tarihinde şuradan alındı:
homoeconomicus.net

tr.anarchistlibraries.net